

T É M A: TRANSFORMÁTOR - FUNKCE

Vypracoval/a:

Třída:

Spolupracoval/a:

Datum:

ANOTACE:

V této laboratorní práci si žáci zopakují, co je to transformátor a na jakém principu pracuje. Připomenou si význam pojmu transformační poměr a jeho využití při zapojení transformátoru. Naučí se zapojit transformátor pro transformaci nahoru a dolů. Z naměřených hodnot vypočítají výkon, příkon transformátoru a jeho účinnost. Z výsledků měření zdůvodní na čem účinnost transformátoru závisí.

TEORIE:

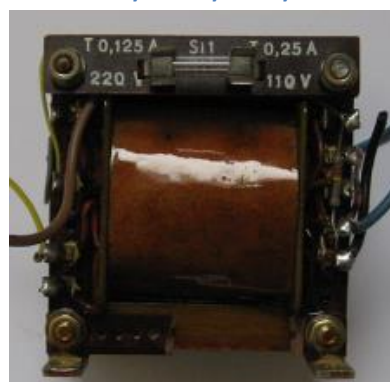
Transformátor je elektrický netočivý stroj, který slouží ke změně hodnot střídavého proudu a napětí s využitím elektromagnetické indukce.

Skládá se ze dvou cívek, které jsou propojeny jádrem. Primární cívka je připojena ke zdroji střídavého proudu a sekundární cívka ke spotřebiči.

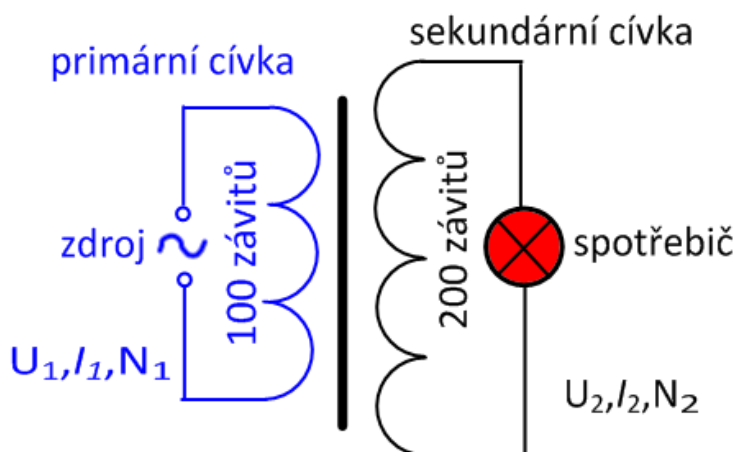
Obrázek 1 Školní transformátor na pokusy

Obrázek 2 Průmyslově vyrobený transformátor

Schéma transformátoru

Jednofázový transformátor

je tvořen dvěma cívkami primární a sekundární, které jsou umístěny na společném ocelovém jádře z měkké oceli. Jedná se o jádro listové, které je tvořeno navzájem izolovanými plechy, aby se zabránilo vzniku vířivých proudů, které by zvětšovaly ztráty.

Primární cívka C_1 je připojena ke zdroji střídavého napětí U_1 a prochází jí střídavý proud I_1 .

Ten vytváří $u_i = \frac{\Delta\phi}{\Delta t}$ v jádře transformátoru proměnné magnetické pole a v libovolném závitu primární nebo sekundární cívky se indukuje napětí $u_1 = -N_1 \frac{\Delta\phi}{\Delta t}$.

Závity cívek jsou spojeny za sebou, takže napětí na jednotlivých závitech se sčítají.

Celkové napětí na primární cívce s N_1 závity je, na sekundární cívce s N_2 závity bude napětí $u_2 = -N_2 \frac{\Delta\phi}{\Delta t}$.

Má-li primární cívka zanedbatelný odpor, má indukované napětí U_2 stejnou hodnotu jako napětí připojeného zdroje, ale má opačnou fázi. Pro poměr efektivních hodnot indukovaných napětí odtud vyplývá:

Rovnice transformátoru: $\frac{U_2}{U_1} = \frac{N_2}{N_1} = k$ Veličina $k = \frac{N_2}{N_1}$ se nazývá **transformační poměr transformátoru**.

Pro k mohou nastat tyto případy:

1. $k > 1$ – transformace nahoru

Dochází k ní v elektrárnách, v nichž se vyrobené napětí transformuje před přenosem na vysoké napětí.

2. $k < 1$ – transformace dolů

Používá se v městských rozvodnách, v adaptérech mobilních telefonů, v domácích elektrických spotřebičích.

Rovnice transformátoru byla odvozena za zjednodušených podmínek $k > 1$ neuvažovali jsme ztráty vznikající přeměnou elektrické energie na vnitřní energii vinutí a jádra transformátoru. Transformátor pracoval bez zatížení, **naprázdno** $k > 1$ sekundárním vinutím neprocházela žádný proud ($I = 0$). Odebíráme-li ze sekundárního vinutí proud, zvětšuje se také proud primárního vinutí. Přestože jsou odpory cívek malé, vznikají ve vinutí ztráty, a proto bývá sekundární napětí zatíženého transformátoru o 2 % až 10 % menší, než odpovídá transformačnímu poměru.

V transformátorech vznikají ztráty zahříváním vodičů cívek, vířivými proudy a periodickým magnetováním jádra.

Účinnost malých transformátorů proto bývá 90 % až 95 %, velkých až 98 %.

V souladu se zákonem zachování energie musí být výkon P_1 v primárním vinutí transformátoru (tzv. **příkon**) při zanedbatelných ztrátách roven jeho výkonu P_2 v sekundární části (za předpokladu, že je transformátor plně zatížen a zátěž má jen rezistanci). Pro činné výkony tedy platí: $P_1 = P_2$. Po dosazení dostáváme $U_1 I_1 \cos \varphi_1 = U_2 I_2 \cos \varphi_2$. Za uvedených podmínek jsou hodnoty φ_1 a φ_2 malé (a proto $\cos \varphi_1 \doteq \cos \varphi_2 \doteq 1$) a tedy platí $\frac{U_2}{U_1} = \frac{I_1}{I_2}$.

Jednofázové transformátory se používají tam, kde je nutno měnit hodnotu proudů nebo napětí (rozhlasové přijímače, televizory, měřicí přístroje, nabíječky spotřebičů s akumulátorem ...).

PŘÍPRAVA:

1. Zopakujte nebo prostudujte si učivo: Transformátor z učebnice Elektřina a magnetismus pro 2. ročník gymnázia
2. Za použití odborné literatury nebo internetových zdrojů vypracuj následující úkoly.

1. Co je to transformátor – z čeho se skládá?

2. Popište, jak funguje transformátor.

3. Zjisti, jaký vztah platí mezi výstupní a vstupní napětím transformátoru při transformaci nahoru a dolů

4. Jaký je rozdíl mezi školním transformátorem a průmyslově vyrobeným transformátorem?

ÚKOL Č. 1

Sestavte transformátor s uzavřeným jádrem.

Vypočítejte pomocí počtu závitů primární a sekundární cívky teoretický transformační poměr pro transformaci nahoru i dolů.

Zapojte transformátor podle následujícího schématu a proveďte pět měření U_1, U_2 a vypočítejte transformační poměr, který porovnáte s vypočteným transformačním poměrem z počtu závitů.

POMŮCKY:

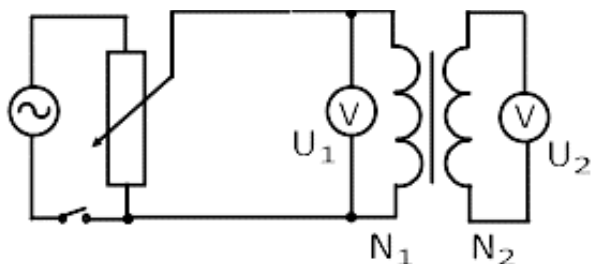
Cívky s různým počtem závitů, držák na transformátor, uzavřené jádro, zdroj střídavého proudu, vodiče, dva digitální multimetry na měření střídavého proudu a napětí, rezistor s proměnným el. odporem.

POSTUP:

1. Vyberte si dvě vhodné cívky a sestavte transformátor
2. Určete, která cívka bude primární a sekundární a pro dané podmínky vypočítejte teoretické transformační poměry.
3. Zapojte transformátor dle schématu pro transformaci nahoru a dolů, změřte pět hodnot U_1, U_2 запиšte do tabulky a vypočítejte transformační poměry, které porovnáte vypočtenými s transformačními poměry z počtu závitů.

VYPRACOVÁNÍ:

Obrázek 3 Schéma zapojení transformátoru na prázdkno

Cívka C_1 $N_1 = 300z$; Cívka C_2 $N_2 = 600z$ nejprve zvolíme cívku C_1 jako primární a C_2 jako sekundární

$$k = \frac{N_2}{N_1} = \frac{600}{300} = 2 \quad k > 1 \text{ jedná se transformaci nahoru}$$

U_1 - elektrické napětí na primární cívce

U_2 - elektrické napětí na sekundární cívce

k_1 – transformační poměr vyvozený z počtu závitů na cívkách transformátoru

k_2 – transformační poměr vyvozený z hodnot elektrického napětí na cívkách transformátoru

Tabulka 1 Zapojení transformátoru – transformace nahoru

Číslo měření	N_1	N_2	k	$U_1[V]$	$U_2[V]$	k
1						
2						
3						
4						
5						

Tabulka 2 Zapojení transformátoru – transformace dolů

Číslo měření	N_1	N_2	k_1	$U_1[V]$	$U_2[V]$	k_2
1						
2						
3						
4						
5						

ZÁVĚR:

ÚKOL Č. 2

Připojte transformátor přes potenciometr ke zdroji střídavého napětí dle schématu nejprve pro transformaci nahoru a potom dolů.

Pomocí potenciometru zvyšujte postupně napětí na primární cívce a zapisujte do tabulky dvojice hodnot U_1 , U_2 , I_1 , I_2 .

Proveďte pět měření.

Z každého měření vypočítejte příkon a výkon transformátoru a z těchto hodnot vypočítejte účinnost transformátoru pro každé měření.

POMŮCKY:

Transformátor z úkolu č. 1, vodiče, čtyři digitální multimetry, zdroj střídavého proudu, žárovka na napětí 12V.

POSTUP:

1. Měření provádíme nejprve pro transformaci nahoru s žárovkou na 12 V a druhé měření provádíme pro transformaci dolů s žárovkou na 6V.
2. Zapojíme elektrický obvod podle schématu.
3. Po kontrole vyučujícím zapneme zdroj a naměříme pět hodnot U_1 , U_2 , I_1 , I_2
4. Naměřené hodnoty zapíšeme do tabulky a vypočítáme a z naměřených hodnot, vypočítáme příkon P_1 a výkon P_2 .
5. Měření provedeme pětkrát a z vypočtených hodnot P_1 a P_2 vypočítáme účinnost transformátoru.

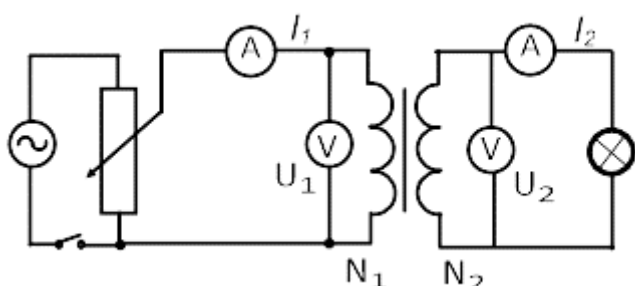
$$\text{Příkon } P_1 = U_1 \cdot I_1$$

$$\text{Výkon } P_2 = U_2 \cdot I_2$$

$$\text{Účinnost transformátoru } \eta = \frac{P_2}{P_1} \cdot 100 [\%]$$

VYPRACOVÁNÍ:

Obrázek 4 Zapojení transformátoru se žárovkou

N_1 - počet závitů na primární cívce

N_2 - počet závitů na sekundární cívce

I_1 elektrický proud na protékající primární cívkou

I_2 elektrický proud na protékající sekundární cívkou

U_1 - elektrické napětí na primární cívce

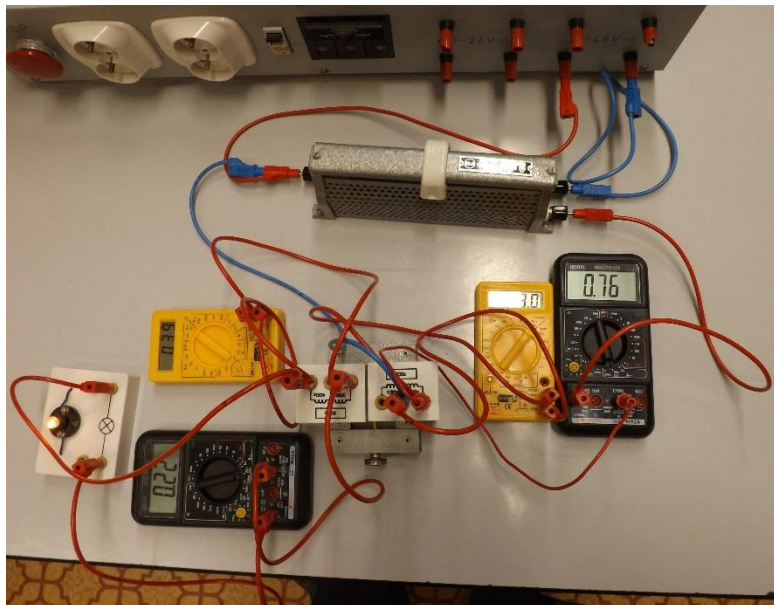
U_2 - elektrické napětí na sekundární cívce

Tabulka 1 Transformace nahoru

Číslo měření	N_1	U_1 [V]	I_1 [A]	P_1 [W]	N_2	U_2 [V]	I_2 [A]	P_2 [W]	η [%]
1									
2									
3									
4									
5									

Tabulka 2 Transformace dolů

Číslo měření	N_1	U_1 [V]	I_1 [A]	P_1 [W]	N_2	U_2 [V]	I_2 [A]	P_2 [W]	η [%]
1									
2									
3									
4									
5									

ZÁVĚR:

SHRNUTÍ:

Na základě získaných poznatků z laboratorního cvičení zdůvodni:

1. Je možné vyrobit transformátor přesně na dané podmínky?
2. Kde se transformátory využívají a proč?

SEZNAM ZDROJŮ:

- [01] Praktikum z fyziky, Miroslav Voráček, Jaroslav Bejsta, Josef Lampa. SPN Praha 1971
[02] Fyzika pro gymnázia Elektřina a magnetismus Oldřich Lepil, Přemysl Šedivý Prometheus Praha 2000

METODICKÝ LIST

Název školy	Gymnázium a Jazyková škola Zlín
Autor	Mgr. Albert Vacek
Vzdělávací oblast	Člověk a příroda
Vzdělávací obor	Fyzika
Tematický okruh	Střídavý proud v energetice
Druh učebního materiálu	Laboratorní cvičení – žák
Cílová skupina	Žák, 17 – 18 let
Anotace	Pracovní list určen do výuky žákům podklad pro laboratorní cvičení z fyziky. Informace žák čerpá z vlastních poznámek, odborné literatury a internetu. Náplň: Transformátor a jeho využití

